

A kettős szám jele a szamojéd nyelvekben

Dolgozatomban a mai szamojéd nyelvek duális formáiból kiindulva arra a kérdésre szeretnék választ adni, milyen duálisjelet rekonstruálhatunk az ős-szamojédra.¹

I. A tundrai nyenyec duálisjeleket vegyük először szemügyre. Az abszolút ragozásban jelentkező *-XV?* (*-χV?*, *-kan* stb.) alapján egy régibb — **KAN* duálisjelet kell feltennünk.

A szóbelseji *-k-* megfelelője a tundrai nyenyecben *-χ-*. Vö. fi. *joki* ~ nyenyT *jaχa*. A duálisjel *-kan* változatának kezdő *k-*ja hangszalagzárhangra végződő szavakban jelentkezik, és nyilván fonetikai tényezőkkal (a glottis — zárhang hatásával) magyarázandó.

Bár a szamojéd vokalizmus eléggé tisztázatlan területe az urálistikának, a rekonstruált forma *-a-*ját a következő érvekkel valószínűsíthetjük. A nyenyecben a *-χ-* után a megelőző szótag magánhangzójával azonos magánhangzó áll, de a *-k-s* kezdetű duálisjelben mindig *-a-* a magánhangzóelem (az enyec *-i-*t mutat, de mellette az *-o-* is előfordul; a nganaszan duálisjel magánhangzóeleme *-a-*; a szelkupé *-i-*, de az általánosnak mondható a szelkup grammatikai morfémákra). Ezek az adatok nem adnak egységes képet, de ha figyelembe vesszük még azt is, hogy a grammatikai morfémák ősi magánhangzója **a*, **ä*, **e* lehetett, meg hogy az uráli duálisjelet is **ka* ~ **kã* formában szokták rekonstruálni, akkor az ős-szamojéd duálisjel magánhangzóelemeként is bizvást veláris vokálist, közelebből *a-*t következtethetünk ki.

A-? egykori **-n-*re utal. Vö. fi. *suoni* ~ nyenyT. *te?*: *ten-*. Elvileg persze feltételezhető **-ŋ* is (sőt **-m* is), ennek azonban a többi szamojéd nyelv mond ellent, így az enyec, ahol ez a hang általában el szokott tűnni. Vö. fi. *vävy* ~ ng. *biŋi* ~ eny. *bi* 'sógor', fi. *suvi* ~ nyenyT. *ta?* ~ eny. *to*. HAJDÚ PÉTER a — ? előzményeként elképzelhetőnek tartja a **-j-*t is (ALH. VII, 255), ez azonban elsősorban bizonyos erdei nyenyec adatok alapján kétségbe vonható (l. alább).

A két birtok jelölése a *-XVJU* (*-χVju*, *-kaju*) jel segítségével történik, melynek *-j-* eleme úgy gondoljuk — visszavezethető az **-n-*re, hiszen egyes főnevek (így a *-bč?*, *-š?* végűek) esetében *-n-* ~ *-j-* váltakozással találkozunk:

SgN: *neneč?* (*nenečan-*): PIA *nenečije*,
ŋaworč? (*ŋaworčan-*): *ŋaworčije*.

¹ Dolgozatomhoz az adatokat Gy. Décsy „Yurak Chrestomathy”, G. N. PROKOFJEV „Jazyki i pismennost narodov Severa”, G. D. VERBOV „Dialekt lesnych nencev” és B. COLLINDER „Survey of the Uralic Languages” című munkájából vettem.

Ugyanilyen $-n > -j$ - változást igazol a szelkup *qen*- 'menni' és tundrai nyenyec *χaje* ($< : χäe-$) összevetése is. Az $*-n$ - feltételezése szelkup részről indokolt, hiszen ez a hang a szelkupban ritka kivételtől eltekintve megmaradt, de emellett szól a tundrai nyenyec *Xan?* (Imp2Sg) alak és a tagadó *tó* is. Hasonló hangváltozásra utal pl. ez az etimológia is: nyenyT. *we?* : *wen-* 'kutya', demin. *weneko* ~ erd. *wijku* ~ eny. *bu?* : *buno-* ~ ngan. *bân* ~ szk. *kanak* ~ kam. *men*.

A birtok kettősségét jelölő $-XVJU$ elemzése eléggé problematikus az $-u$ - szempontjából. Ez az erdei nyenyecből kimutatható ugyan, más szamojéd nyelvekben azonban nem találjuk ilyen magánhangzó nyomát. TERESCSENKO szerint ugyan (Ненецко-русский словарь. Москва 1965, 880—881) a birtokos személyjeles alakokban a két birtokra utaló duálisjel a $-ju$ -suffixum segítségével kapcsolódik a tőhöz, illetőleg a birtokos személyjelekhez, miközben a duálisjel nazalizálható hangszalagzárhang-eleme kiesik. Ez véleményünk szerint elképzelhetetlen, mert a $-j$ - elemet eddigi okfejtésünk alapján is a duálisjelhez tartozónak kell vennünk, hiszen — mint mondtuk — a $-j$ - föltehetőleg a $-*KAN$ duálisjel nazális eleméből fejlődött ki. TERESCSENKOVAL természetesen akkor sem érthetünk egyet, ha a $-j$ -ben nem az $*-n$ képviselőt látjuk, hanem — ahogy HAJDÚ PÉTER is véli — egy ősi $*-j$ - duálisjel folytatóját (vö. N. SEBESTYÉN IRÉN: NyK, LXI, 217—8 és vele szemben HAJDÚ PÉTER: uo. 246). „Kapcsoló” funkcióval ellátott elemnek tehát legfeljebb az $-u$ -t tarthatnánk. Ennek az $-u$ -nak az eredete egyelőre nem világos (általában $*-w$ -t szoktak benne sejtteni). Az azonban, hogy ez után az $-u$ -után is állt valamilyen mássalhangzó, feltehető, hiszen a *ηανοχοjuñi*, *ηανοχοjud* nominativusi alakokban ellenkező esetben $-ñi$ ill. $-r$ (vagy $-l$) birtokos személyjeleket várhatnánk. A *ηανοχοjuñi* (tehát első személyű birtokos személyjellel ellátott) nominativusi alak láttán egy $*-n$ - hangot is feltehetnénk) a $-ñi$ birtokos személyjelet ugyanis egy $-n + -ñi$ kapcsolatból szokás magyarázni, (ezt azonban kizárják a második és harmadik személyű birtokos személyjellel ellátott alakok, ahol az $*-n$ -nek meg kellett volna maradni (l. a *ηανονδ* birtokos személyjeles genitivusi alakot), márpedig itt az $*-n$ -nek nyoma sincs. Másik lehetőségként felvethetjük egy egykori $*-j$ - meglétét. Ez a magyarázat hangtanilag elfogadhatónak látszik, funkció szempontjából azonban csak nehézkesen tudnánk indokolni: azt mondhatnók, hogy ez is duálisjel. Így végeredményben elemismétlődéssel állnánk szemben. A dolgok felesleges bonyolítása helyett egyelőre mégis egyszerűbb, ha a genitivusi és dativusi birtokos személyjeles alakok analógiás hatását látjuk a *ηανοχοjuñi*, *ηανοχοjud* nominativusi alakokban. (Vö. HAJDÚ PÉTER: NyK. LVIII, 180; Népr. Nytud. 7: 13—14).

Már utaltunk rá, hogy a birtok kettősségét jelölő $-XVJU$ duális morféma $-j$ - eleme nemcsak $*-n$, hanem $*-j$ fejleményeként is értékelhető, a $*-j$ - ugyanis a tundrai nyenyecben általában megmarad (pl. md. *teja* 'szűk' ~ nyenyT. *tje*).

Mint lehetőséget semmiesetre sem hagyhatjuk figyelmen kívül a (COLLINDER által is említett) $*-ñ$ feltevését (l. CompGr. 302), ennek a képviselője ugyanis $-j$ - a tundraiban. Vö. m. *könny* ~ nyenyT. *χäjel*; m. *meny* ~ nyenyT. *meje*; m. *huny-* ~ nyenyT. *χaje*.

A birtokos személyjelek duális alakjaiból rekonstruált $-?$ -t mégis a már említett indokok alapján legbiztosabban egy korábbi $*-n$ -re vezethetjük vissza.

A tundrai nyenyec adatok számbavétele után nézzük meg, miről vallanak más szamojéd nyelvek, illetőleg nyelvjárások.

2. Forduljunk először az erdei nyenyecéhez. Amint az várható is, az erdei nyenyec adatok nagyjából megegyeznek a tundraiakkal. A duális jele ui. az erdeiben VERBOV szerint $-xV\eta$, ill. $-k?$. A kezdő mássalhangzó és az utána álló magánhangzó tekintetében ugyanazt mondhatjuk, mint a megfelelő tundrai jel analizisében. Fontos azonban, hogy a $-xV\eta$ harmadik elemeként $-\eta$ (és nem: $?$) jelentkezik. Kiindulópontul itt is $*n$ -t lehet feltételeznünk. Az $*n$ fejleménye az erdei nyenyecben is igen gyakran $-?$, bár az sem ritka, hogy megmarad, mint pl. a fi. *suoni* \sim nyT. *te?* : *ten-* \sim nyenyE. *ten*, *tjen* esetében. Az $-\eta < *n$ hangfejlődés viszont nem túlságosan gyakori, de olykor előfordul. Lásd pl. fi. *suoni* fent idézett erdei nyenyec megfelelői mellett a keleti erdei (Pur) $-\eta$ -re végződő alakot: *tiŋ*; vagy a genitívus $-\eta$ ragját. A tundrai nyenyecben elvileg elképzelhetőnek tartottuk az $*-j$ kiindulópontot. Még inkább feltételezhető ez az erdei nyenyec alapján, hiszen itt az első ragozási osztályban $-\eta$ -t találunk a duálisjel harmadik hangelemeként, márpedig az $-\eta$ megmaradhat, s végső soron a $-?$ is visszavezethető eredeti $*-j$ -re. Ezt a lehetőséget azonban a már említett érvek alapján elvethetjük.

A birtok kettősségét kifejező duális morféma hangalakja is hasonlít az azonos funkciójú tundrai nyenyec morféamához, nem véletlen tehát, ha a rekonstruálás során ugyanazon lehetőségek merülnek fel előttünk, mint a tundrai nyenyecben. A $-xVjo$ morféma ismét gondolkodóba kell, hogy ejtsen bennünket, azaz újra fel kell vetnünk a $*-j$ -feltételezését. A $*-j$ -ugyanis az erdei nyenyecben is megmarad, bár bizonyos változásoknak ki van téve a hangkörnyezetnek megfelelően. Vö. m. *kígyó* \sim vtj. *kíj* \sim nyenyE. *šij-et* 'csíbor' (MSFOu. 125 : 55). A COLLINDER által is említett $*-j$ -feltételezését sem tartathatjuk lehetetlennek, hiszen ennek képviselője is $-j$ - az erdei nyenyecben. Vö. m. *huny-* \sim nyenyT. *χaje-* \sim nyE. *kaje-*.

A duális birtokos személyjelek végén jelentkező $-?$ -t $*-n$ -re vagy $*-j$ -re vezethetjük vissza, de — mint az abszolút ragozásban jelentkező duálisjel harmadik eleménél is — az utóbbi feltételezést elsősorban az enyecre hivatkozva elvethetjük.

3. A n g a n a s z a n b a n már problematikusabb képet találunk. Az abszolút ragozásban jelentkező $-gaj/-kaj$ duálisjel első mássalhangzójával nincs különösebb probléma, hiszen a $*k$ -nak a mai nganaszanban $-g$ - felel meg. A harmadik ragozási osztályban mutatkozó $-k$ - a duálisjelet tartalmazó főnév többeli hangviszonyaival magyarázandó. Vö. fi. *taka-na* \sim nyenyT. *taxa-na* \sim ngan. *taka-nu*. Ebben az etimológiában ugyan $-k$ - megfelelőést látunk, de az ismert $-k \sim -g$ - váltakozás alapján (vö. *moku* 'hát' \sim PINom *mogu?*) a duálisjel kezdő $-g$ - hangját a $*-k$ - fejleményének kell tartanunk. Nincs probléma a magánhangzóelemmel sem: a mai nganaszan $-a$ -ból nyugodtan következethetünk ősi $*a$ -ra. Lásd például a fenti etimológiát.

Az abszolút ragozásban jelentkező duálisjel harmadik elemeként $-j$ -t találunk. Minek a folytatója ez a $-j$? Adódhatik-e $*-n$ -ből? Mint említettük, a nyenyecben van $-n \sim -j$ - váltakozás, sőt a szamojedság távolibb területéről is hoztunk $-n \sim -j$ - megfelelőést (szk. *gen-* \sim nyenyT. *χaje-*). A nganaszban azonban nem tudunk ilyen példát idézni. Az ősi $*-j$ - hangnak viszont nemcsak a nyenyecben, a nganaszban is $-j$ - a folytatója. Vö. m. *meny* \sim nyeny. *meje* \sim ngan. *meaj*. Az $*-j$ -feltételezése tehát nem látszik lehetetlennek, de az $*-j \sim -j$ - megfelelőésből kiindulva nem vethetjük el teljesen az $*-n$ -feltételezését sem, amennyiben feltételezzük az $*-n$ másodlagos palatalizációját, illetve azt, hogy az $*-n$ és $*-j$ végső soron összefügghet. Egyszerűnek látszik a $*-j$

feltételezése is, hiszen a *-j a nganaszanban is megmaradt. Vö. m. *ujj* ~ vtj. *suj* ~ ngan. *tija*. Az *-η lehetőségét, bár van *-η > -j- megfelelés, el kell vetnünk, mert az egyrészt csak palatális környezetben fordul elő, másrészt a nganaszanra elsősorban az *-η megmaradása jellemző. Vö. fi. *vävy* ~ ng. *birji*.

A birtok kettósságát jelölő duális morféma azonos az abszolút ragozásban jelentkezővel.

A birtokos személyjelek duális alakjaiban leíró szempontból nem rekonstruálhatunk külön duálisjelet, de a birtokos személyjel magánhangzójának eltérése az egyes és többesszámúakétól² — az abszolút ragozásban és a birtok kettósságének jelölésében kimutatható duálisjel alapján—egy feltehetőleg -j alakú duálisjel egykori létéről tanúskodik.

4. Az enyec abszolút ragozásban -hi?/-ho? duálisjelet találunk. A -gi?/-go? az eddigiekhez hasonlóan a számjel előtti főviszonyokkal magyarázandó a második ragozási osztályban. A duálisjel kezdő mássalhangzója csakúgy, mint az eddig megvizsgált nyelvekben korábbi *-k- hangra vezethető vissza. Vö. fi. *joki* ~ nyeny. *jaja* ~ eny. *jaha*. A harmadik elem, a -? korábbi *-n-re vezethető vissza. Vö. fi. *suoni* ~ eny. *ti?* : *tin-*. Az *-η feltételezése itt—ahogy már utaltunk is rá — nem állja meg a helyét, mivel ez a hang az enyecben többnyire eltűnt (vö. fi. *vävy* ~ cser. *wen* ~ nyeny. *jjj* ~ ngan. *birji* ~ eny. *bī* 'sógor'), márpedig abszolút ragozásban a duálisjel harmadik hangeleme megvan, s minden bizonnyal nazális eredetű, de ezek szerint nem *-η előzményű. Az enyecben e harmadik elem*-j eredetét el kell vetnünk, ugyanis egyetlen példa sincs arra, hogy a *-j hangszalagzárhanggá vált volna (hacsak a birtokos személyjelek és igei személyragok duálisában nem — amint azt HAJDÚ PÉTER felvetette).

Az abszolút ragozásban jelentkező duálisjel tanulságai a birtokos személyjeleken jelentkező duálisjelre is érvényesek. Itt a nazalizálható hangszalagzárhang megbízotabban *-n-re vezethető vissza.

A birtok kettósságát a -hū/-gū kételemű jel jelöli. Ez — már ismert hangtani indokok alapján — egy *ka formára vezethető vissza, de a hosszú magánhangzó és a hozzá kapcsolódó birtokos személyjelek alakja [nominativusban első személyben pl. a második ragozási osztályban -(gū)no, -(gū)ni, -(gū)na jelentkezik a várt -(gū)mo, -(gū)mi, -(gū)ma helyett] arról tanúskodik, hogy valamikor ez a duálisjel is háromelemű volt. Kérdés, mi volt a harmadik elem. Az abszolút ragozásból kiindulva feltételezhetnénk egy *-n hangot. Az említett, azaz első személyű birtokos személyjelek esetén ez el is képzelhető, hiszen az n + m hangkapcsolat az enyecben is egyetlen -n- hanggá olvadt össze (l. az egy birtokra utaló főnevek első személyű birtokos személyjellel ellátott genitívusi alakjait). A harmadik személyű birtokos személyjelek és a duálisjel kapcsolata azonban ellentmond ennek a feltételezésünknek, hiszen az n + do kapcsolatnak -ddo formában kellene jelentkeznie, mint ahogy az egy birtokra utaló főnevek harmadik személyű birtokos személyjelekkel ellátott genitívusi alakjaiban ez így is van. A mi esetünkben pedig a duálisjel magánhangzóeleme nyúlt meg, s a harmadik személyű birtokos személyjelekkel ellátott formákban nem jelentkezik hosszú-dd. Mivel a birtokos személyjelek alakjának elemzésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül az analógia

² Vö. Px 1—2—3 Sg -ma, -ra, -du, 1—2—3 Pl. -mu?, -ru?, -du? de: 1—2—3 Du mi, -ri, -di.

lehetőségét, döntőbb érvnek feltétlenül a duálisjel hosszú magánhangzóját kell tartanunk, amely a harmadik elem (nyilván mássalhangzó) egykori megéléte mellett szól. Ez a harmadik elem olyan mássalhangzó volt, amely vokalizálódhatott. Legkézenfekvőbbnek a *-j feltételezését kell tartanunk, mivel ez a hang, bár gyakran megmarad, vokalizálódhatott. Vö. m. *ujj* ~ vtj. *su*j ~ nyeny. *tu* ~ szk. *tü-naŋ* ~ kam. *tü* ~ eny. *tiojo*, de: PU **säje* ~ m. *ev* ~ eny. *tī-me-* 'rothad'; fi. *koivu* ~ nyE. *kojka* ~ ng. *kūje* ~ eny. *kua*. Egyetlen etimológiában, de az is kérdéses, találunk példát az *-n eltűnésére is (fi. *mene* ~ ? eny. *muo-*), ez azonban nem elég ahhoz, hogy fentebbi érvelésünkkel ellentétben harmadik elemként az *-n feltevése mellett döntsünk. Ki kell tartanunk a *-j mellett, megjegyezve azonban, hogy ez esetleg *-n-ből fejlődhetett. A m. *meny* ~ ny. *meje* ~ ng. *meaj* ~ eny. *mi* etimológia viszont azt is elképzelhetővé teszi, hogy összamojéd *-n-t kell feltételeznünk. Ennek vokalizálódása mindenestre -j fokon át történt.

5. A s z e l k u p abszolút ragozásban -qi duálisjelet találunk, tehát az eddig megvizsgált nyelvekkel szemben két- és nem háromeleműt. Rendszertani szempontból is indokolt feltenni a kérdést: vajon mindig ez jellemezte a szelkupot, vagy feltehető, hogy egykor a szelkup is háromelemű duálisjellel rendelkezett. Próbáljunk deduktív módszert követni, azaz induljunk ki abból a hipotézisből, hogy így volt, s keressük meg, mi lehetett a harmadik elem. A mai hangalakot figyelembe véve a duálisjel kezdő mássalhangzójának előzményeül — mint minden eddig megvizsgált szamojéd nyelvben *-k- hangot kell feltennünk, amely a szelkupban változatlanul megőrződött. Vö. fi. *jaka-* ~ szk. *taka-*, *čaka-*. A mai *i* ~ *a* váltakozás, s az ismert *-a- > -i- változás alapján feltehető, hogy a magánhangzóelem a szelkupban is *-a-ra megy vissza.

Térjünk vissza a hipotetikus harmadik elemhez. Milyen hangelőzmény-nyel kell itt számolnunk? Ha abból indulunk ki — s ez módszertanilag helyes —, milyen lehetőségek álltak előttünk a többi szamojéd nyelvben, érdemes először a feltételezhető nazálisokat sorra venni. Lehetett-e *-n? Nem, mert az *-n a szelkupban megőrződött. Lásd a genitívus -n ragját, vagy a következő etimológiát: fi. *suoni* ~ szkK. *ten* ~ szkT. *čèn*. Lehetett-e *-ń? Nem valószínű, mert ez valamilyen formában megőrződött a szelkupban (vö. m. *könny* ~ szk. *sain-gai*), bár van példa az *-ń eltűnésére is. Vö. fi. *manaa-* ~ nyeny. *maan-* ~ szk. *my-*. Ez azonban nem teljes értékű bizonyíték, nem biztos ugyanis az *-ń feltételezése, COLLINDER szerint lehet *-n is. Lehetett-e *-ŋ? Nem, mert ez, bár eltűnésére is van példa, többnyire megmarad. Vö. fi. *suvi* ~ o. *tõŋ* ~ szk. *taŋ*. Lehetett-e *-j? Igen, mert a *-j a szelkupban gyakran eltűnhet. Vö. m. *ujj* ~ szk. *tü-naŋ*, m. *kígyó* ~ vtj. *kij* szk. *sü*, *šü*. Feltehetően tehát, hogy a szelkupban is háromelemű duálisjel volt, ez a harmadik elem azonban, amelyet legbiztosabban *-j formában rekonstruálhatunk, idővel lekopott. Emellett szól az is, hogy A. J. JOKI idéz CASTRÉN följegyzéseiből egy -kai duálisjelet is.³

A birtok kettősségét a qi duálisjel fejezi ki. Ez nyilván megegyezik az abszolút ragozásban jelentkező duálisjellel. Egy érdekes észrevételt azonban el kell mondanunk ezzel a duálisjellel kapcsolatban: a két birtokra utaló főnevek birtokos személyjellel ellátott alakjaiban (így például *átäqimj* 'az én két rénem')

³ L. II. Congrès International des Finno-Ougristes. Résumés des exposés (Helsinki 1965) 43. l.

semmi nyoma nem látszik annak, hogy a kettesítő jel valaha háromelemű volt: egy háromelemű duálisjel feltételezése esetleg azt is jelenthetné, hogy ilyen esetekben megváltozott alakú birtokos személyjelnek kellene jelentkeznie. Ha *-n*- állott volna előtte, *-ni* stb. alakú személyjelet várhatnánk, mint genitívusban is. Az **-ŋ* egyébként is megmaradt, ilyen szempontból tehát nem kell számba vennünk. Az **-ŋ -j*-vé változott, tehát egy esetleges **-ŋ* feltételezése a duálisjel harmadik elemeként elképzelhető, de csak a távolibb múltban. A **-j* feltételezhető, mert a **-j* lekopásának, ha a birtokos személyjel kezdő mássalhangzóját nem is, de a duálisjel magánhangzó-elemét érintenie kellett, amit fel is tételezhetünk az *-j* jellegéből következően. A duálisjel magánhangzója az eddigi szamojéd adatok szerint alsó nyelvvállású, minden bizonnyal *-a*- volt, az *-j* felső nyelvvállású volta tehát újra csak a **-j* feltételezése mellett szól, bár ez visszamehet ősi **-ŋ*-re.

A birtokos személyjelek duálisa egy *-j* morféma segítségével alakult. Fel kell tennünk a kérdést, miből fejlődött ez a *-j*. Nem valószínű, hogy ősi **-n*-re vezethető vissza, ugyanis ilyen **-n- ~ -j-* megfelelés egyedül a nyenyecből mutatható ki. Sokkal valószínűbb az **-ŋ* feltételezése, hiszen ennek *-j* képviselője van a szelkupban. Vö. m. *könny ~ szk. sain-gai*. Az **-ŋ* nem indokolható. Van ugyan **-ŋ ~ -j-* megfelelés, de csak palatális környezetben. Az **-ŋ* mellett még a **-j* tételezhető fel, hiszen van példa eltűnése mellett megmaradására is, amit esetünkben az indokolna, hogy a nyilvánvaló grammatikai funkció ellenállóvá tette a lekopási tendenciával szemben. Ez a magyarázat ugyanakkor közvetett módon bizonyíthatná a *qj* duálisjel végéről a **-j* lekopását, hiszen egy többelemű grammatikai morféma esetén a végső elem lekopásával még nincs kizárva az adott grammatikai funkció jelölésének lehetősége.

6. Forduljunk végül a *kamassz* nyelvhez. Nézzük meg, milyen tanulságokkal szolgál.

Abszolút ragozásban — K. DONNER egyetlen adata alapján — *gej* duálisjellel kell számolnunk. A duálisjel mássalhangzóeleme — akárcsak a többi szamojéd nyelvben — **-k*-ra vezethető vissza. Vö. fi. *joki ~ kam. taga*. A magánhangzóelem kérdésében — adatok hiánya miatt — csak a többi nyelv tanulsága alapján fogadhatjuk el az **-a*-ra való visszavezetést. A legtöbb problémát ismét a harmadik elem jelenti. Az **-n* feltételezése elvethető, hiszen ez a hang a kamasszban megmarad. Vö. fi. *mene- ~ kam. min-*. Az **-n ~ -j* megfelelés nem valószínűsíthető. Az **-ŋ* képviselője a kamasszban is *-j*, vö. m. *meny ~ kam. mēji*, tehát a harmadik elem **-ŋ*-ből levezethető. Az **-ŋ > -j* alakulást elvethetjük, az **-ŋ* ugyanis a kamasszban megmarad vagy eltűnik. Vö. fi. *suvi ~ kam. tarā*; m. *hó ~ kam. khi* (de vö. kicib. *kuji!*). A **-j* a kamasszban eltűnik. Vö. m. *ujj ~ kam. tü*; fi. *paju ~ kam. po*. Megmaradását, amely a többi szamojéd nyelv alapján elképzelhető, esetleg a grammatikai funkció indokolná.

A birtokos személyjelek duálisa a *-j* morféma segítségével alakul, amelyről az előbbieken alapján nyilvánvalóan ugyanazokat mondhatjuk el, mint az abszolút ragozásban jelentkező *-gej* duálisjel *-j-* eleméről, tehát előzménye véleményünk szerint inkább **-ŋ* volt, mint **-j*.

7. Az egyes szamojéd nyelvek tanulságainak figyelembevételével nézzük meg, milyen következtetéseket vonhatunk le az összamojéd duális jelölésére vonatkozóan.

Abszolút ragozásban a szelkup kivételével mindenütt háromelemű duálisjelet találunk (egyébként — mint kifejtettük — történetileg a szelkupban is kimutatható egy harmadik elem). Az első két elem minden szamojéd nyelv egybehangzó tanulsága szerint **-ka* — volt, melyet egy mássalhangzó követett. Hogy mi volt ez a mássalhangzó, már nehezebb dönten. Az egyes szamojéd nyelvi adatok vizsgálatából kiindulva:

A tundrai és erdei nyenyec, valamint az enyec alapján az **-n* feltételezése biztosnak mondható (a tundrai és erdei nyenyec alapján feltételezhető **-ŋ*-t épp az enyec alapján kell elvetnünk). A nganaszan **-ŋ* vagy **-j* feltételezését engedi meg. Amennyiben az összelkupban létezett a háromelemű duálisjel, harmadik elemként **-j*-t kell feltennünk, hangsúlyozva azonban, hogy az **-ŋ* sem elképzelhetetlen, illetőleg a *-j* is visszavezethető **-ŋ*-re. A kamassz inkább az **-ŋ* mellett dönt, szemben a nganaszannal, ahol ugyanilyen súllyal esik latba a **-j* is. Mindezek alapján az összamojédban a **-kan*, **-kaŋ* valószínűsíthető leginkább. Ez a két duálisjel azonban — mint majd kitérünk rá — véleményünk szerint közös nevezőre hozható.

A két birtok jelölésére szolgáló duális morféma — a dolgok természetéből következően is — többnyire megegyezik az abszolút ragozásban mutatkozó duálisjellel, a tundrai és erdei nyenyecben, valamint az enyecben azonban eltérő formát mutat. Az enyec és a szelkup kivételével — mint az abszolút ragozásban is — háromelemű duálisjelet találunk. Történetileg persze az említett két nyelvben is kimutatható egy harmadik elem. A birtok kettőségét jelölő duális morféma első két eleme — akárcsak az abszolút ragozásban jelentkező duálisjel esetén — minden szamojéd nyelv egybehangzó vallomása alapján **-ka* alakban jelentkezett az összamojédban. A harmadik elem **-ŋ* vagy **-j* lehetett. A kamasszban az **-ŋ* feltételezése valószínűbb. A szelkup a **-j* mellett szól, de már említett indokok alapján az **-ŋ* is lehetséges. Az erdei és a tundrai nyenyec az **-ŋ* és **-j* mellett az **-n* lehetőségét is megengedi. Az enyec a szelkuphoz hasonlóan a **-j* feltételezése mellett szól, de — mint mondtuk — lehetségesnek kell tartanunk az **-ŋ*-t is. A felvetett lehetőségek összevetése — a logikai kizárás módszerével — harmadik elemként az összamojéd **-ŋ* mellett dönt, bár nagyon halványan az **-n* felvetése is megkockáztatható.

A birtokos személyjelek duálisa minden szamojéd nyelvben egyelemű morféma segítségével alakul. Meg kell néznünk, milyen hangra vezethetők vissza az összamojédban. A tundrai és az erdei nyenyec, valamint az enyec alapján **-n* hangot kell feltételeznünk (a tundrai és az erdei nyenyecből adott **-ŋ* lehetőségét az enyec alapján — már említett indokokkal elvethetjük). A szelkup és kamassz az **-ŋ* mellett szól. A nganaszan **-j*-re utal, de ez véleményünk szerint származhat **-ŋ*-ből. Mindent egybevetve az összamojédban a birtokos személyjelek duálisát **-n* vagy **-ŋ* morféma jelölte. A két duálisjel azonban valószínűleg közös nevezőre hozható.

Állítsuk egymás mellé az összamojédra rekonstruált duálisjeleket.

Abszolút ragozásban:	<i>*-kan</i>
	<i>*-kaŋ</i>
Birtokkettőzésnél:	[<i>*-kan</i>]
	<i>*-kaŋ</i>
Birtokos személyjeleken:	<i>*-n</i>
	<i>*-ŋ</i>

Elég egy pillantás az egymás alá került morféimákra, hogy rögtön lássuk, az abszolút ragozásban és a birtokkettőzésnél jelentkező duális morféimák harmadik eleme és a birtokos személyjeleken jelentkező duálisjel azonosak. A nyilvánvaló hangtani azonosságon túl emellett szól a funkció is. Ebből a megállapításunkból önként adódik a következtetés: az abszolút ragozásban és a birtokkettőzésnél jelentkező háromelemű morféim két részből áll, első elem a **-ka-*, második része az **-n* vagy az **-ń*. Ez azt is jelentheti, hogy valamikor a **-ka* önállóan is előfordult duálisjelölő funkcióban, mégpedig valószínűleg az abszolút ragozásban és a birtokkettőzésnél. Később azonban összekapcsolódott a birtokos személyjeleken (s természetesen a személyes névmásokon) használt **-n*, **-ń* duálisjelekkel. Ez az összekapcsolódás — a mai szamojéd nyelvek vallomása szerint — az ősszamojédban már érvényben volt.

Utaltunk már arra, hogy nézetünk szerint a **-kan*, **-kań*, illetőleg az **-n*, **-ń* közös nevezőre hozható. Mondottuk, hogy véleményünk szerint a **-ka* eleinte önállóan is előfordulhatott, s csak később kapcsolódott össze az **-n*, **-ń* duális morféimákkal (minden bizonnyal valamiféle funkciózavar elkerülése céljából, amely abból adódhatott, hogy a **-ka* duálisjel képvisellete egybeesett más grammatikai morféim képviselétével). Elegendőnek látszik tehát az **-n* és **-ń* összefüggéséről beszélnünk. Abból az ősi állapotból szeretnénk kiindulni, amikor a ma már csak egyetlen mássalhangzó formájában rekonstruálható morféimák is valószínűleg kételeműek, azaz CV szerkezetűek voltak. Ennek megfelelően az **-n* és **-ń* véleményünk szerint — **-ns* és **-nš* alakra vezethető vissza, ami azt is jelentheti, hogy egy **-N* duális morféim **-ns* és **-nš* morféimalternánsban valósult meg. Ha ezt elfogadjuk, a **-kan* és **-kań* is felfogható egy **-KAN* alapmorféim alternánsainak. (Ebben az esetben persze érthetőbb és megnyugtatóbb lenne a helyzet, ha a **-kań* helyett **-kań* duálisjelet rekonstruálhatnánk. Ez az ősszamojéd vokalizmus tisztázatlansága miatt meggyőzően nem bizonyítható, de ha arra gondolunk, hogy a magánhangzó-harmónia a protouráli nyelvállapotra is jellemző volt, nem tagadható ennek a lehetősége, legalábbis teljes mértékben nem.)

Vizsgálataink a következőkben foglalható össze: az ősszamojédban két duálisjelet használtak. **-KAN* rekonstruálható az abszolút ragozásban és birtokkettőzésnél. Ennek megvalósulását két morféimalternáns (**-kan*, **-kań*) jelentette. A birtokos személyjeleken és személyes névmásokon használt duálisjel az **-N* volt, ugyancsak két (**-n*, **-ń*) morféimalternánsal.

LABÁDI GIZELLA

